

РОЗВИТОК ВИРАЗНОСТІ РУХІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Садова Т.А., Остапюк Я.С.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті доведено актуальність проблеми розвитку виразності рухів у дітей дошкільного віку. За результатами вивчення науково-методичних джерел досліджується і обґрунтовується сутність поняття «виразність рухів». Висвітлюються різні підходи до трактування змісту виразності рухів як естетичного компонента культури рухів особистості. Розкриваються особливості взаємозв'язку рухової діяльності та емоційної сфери у процесі розвитку виразності рухів дітей дошкільного віку. Визначаються основні засоби та напрями розвитку виразності рухів у дошкільників.

Ключові слова: культура рухів, рухова діяльність, виразність, рухова виразність, емоції.

Постановка проблеми. Фізична культура як складова загальної культури людства зароджується з перших днів життя дитини. Життєва цінність фізичної культури нарощується з кожним роком життя дитини і обумовлює розвиток інших сфер особистості (пізнавальної, емоційної тощо). Проблема розвитку культури рухів є надзвичайно актуальною, оскільки вона також є складовою естетичної, духовної культури особистості. Культура рухів розглядається вченими не лише як наявність певного рухового досвіду і вміння використовувати його з метою попередження захворювань, а й здатність відтворювати рухи як символ прекрасного, природного, вільного способу взаєморозуміння й взаємоіснування тіл у просторі.

У методиці фізичного виховання дошкільників добре дослідженими є фізичні показники рухової культури, а ось духовні й естетичні – залишаються поза увагою науковців. Лише в останні роки з'явилися дослідження, спрямовані на вивчення проблеми виразності у руховій діяльності дошкільників.

Виразність завжди пов'язана з розвитком емоційної сфери особистості. У дошкільному віці відбувається пристосування дитини до світу загальнолюдських цінностей, становлення перших відносин з людьми. Важливу роль у процесі спілкування відіграє культура рухів, а також уміння зовні виражати свої внутрішні емоції та правильно розуміти емоційний стан співрозмовника. Сприймання зовнішнього вираження емоцій пробуджує відповідні емоційні реакції та переживання. Пізнання дітьми самих себе, краще розуміння емоційного стану та вчинків інших людей приводить до виникнення почуття симпатії, поваги і співпереживання, що є безумовним чинником живого спілкування з оточуючими людьми. Із зростанням дошкільника, збільшенням видів діяльності, до яких залучається дитина, відбувається розширення спектру емоцій і почуттів, їх поглиблення. Відповідно відбувається збагачення «репертуару» виразності рухів, за якими ці емоції розпізнаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виразність рухів виступає одним із показників гармонійності, яка забезпечує баланс усіх функцій, фізичний, психічний розвиток і соціальне благополуччя дитини, оскільки передбачає узгодженість рухових дій, емоційної чутливості та способів спілкування (О. Запорожець, С. Рубінштейн та ін.).

У працях психологів (О. Дьяченко, О. Кононко, С. Кулачківська, Т. Лаврентьєва, Т. Піроженко та ін.) доведено, що старший дошкільник здатний називати і визначати форми виявлення основних емоцій, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями життя й переживаннями людини та ознаками експресії (міміка, поза, жести), вербалізувати власні емоції, а також виявляти їх через виразні рухи.

Аналіз досліджень засвідчує, що найчастіше виразність вивчалася як характеристика мовлення (О. Амацьєва, А. Богуш, Н. Карпінська та ін.), а у руховій діяльності – як компонент музично-ритмічної діяльності (Н. Ветлугіна, Н. Георгян, Т. Ротерс та ін.). Психологічна основа виразності досліджувалася у психології емоцій (К. Ізард, О. Кульчицька, П. Якобсон та ін.), а також у психогімнастиці (З. Карпенко, А. Осипова, М. Чистякова та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема розвитку виразності рухів знайшла своє відображення у працях О. Горшкової, І. Карабаєвої, В. Кудрявцева, В. Клименка, С. Мухіної, В. Омельчук, М. Чистякової та ін. У цих роботах проблема виразності рухів розглядається з позиції розвитку пізнавальної й емоційно-особистісної сфери дитини, естетичних здібностей у руховій діяльності, як ритмічна організація рухів на основі м'язових зусиль в єдності з чуттєво-емоційною сферою. Проте проблема розвитку виразності у процесі навчання рухів розглядається лише в окремих роботах і потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності поняття виразності рухів та обґрунтування теоретико-методичних засад проблеми розвитку виразності рухів у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Фізична культура як складова загальної культури людства зароджується з перших днів життя дитини. Життєва цінність фізичної культури нарощується з кожним роком життя людини й обумовлює розвиток інших сфер особистості (пізнавальної, емоційної тощо). Основними складовими фізичної культури вчені визначають: культуру здоров'я, культуру будови тіла та культуру рухів. Проблема розвитку культури рухів має велику значущість, оскільки рухова культура є компонентом загальної культури особистості, засобом її соціалізації. У сучасній науці рухова культура розглядається як компонент фізичної, естетичної

і духовної культури особистості, а основними її структурними елементами визначаються краса рухів, ритмічність дій, пропорційність форм тіла, рівень розвитку фізичних якостей та виразність рухів. Головною умовою розвитку цих показників є активна рухова діяльність людини.

Е. Вільчковський, Н. Денисенко поняття «культура рухів» визначають як:

– вміння відтворювати рухи як символ прекрасного, природного, вільного способу самовисловлювання, взаєморозуміння і взаємодіяння у просторі тіл;

– наявність правильної постави, способів самостійного накопичення свого рухового досвіду і використання його з метою попередження захворювань [6].

З погляду багатьох дослідників (Н. Георгян, В. Завадич, Т. Лисицька, Т. Ротерс, Ю. Сосіна та ін.), поняття рухова культура включає в себе три групи взаємопов'язаних між собою показників:

1. Фізичні показники – гнучкість, сила, швидкість, витривалість, спритність.

2. Духовні показники – терпіння, вміння долати труднощі та стійкі мотиви рухової діяльності.

3. Естетичні показники – виразність, яка в свою чергу включає технічну виразність (поза, ритм, переміщення) та внутрішню виразність (емоційність, елементи творчості) [1].

Найчастіше поняття «виразні рухи» пояснюється як зовнішнє вираження психічних станів, особливо емоційних, що виявляють себе в міміці (виразних рухах м'язів обличчя), пантоміміці (виразних рухах всього тіла) та «вокальній міміці» – динамічній стороні мовлення (інтонація, тембр, ритм, вібрація голосу), в експресії, яка може бути вирішальною в інтерпретації значення певних висловлювань [10].

У результаті еволюції людини за певними почуттями та відчуттями закріпились характерні моторні «вираження» (реакції). Моторний компонент є обов'язковим при будь-якій реакції, при будь-якому емоційному стані. Механізм психомоторики вперше обґрунтував І. Сеченов. Він зазначав, що життєвими потребами зумовлюється виникнення бажань, які викликають дію. Основними проявами психомоторики є такі види рухів і дій: рухи, поза тіла, які забезпечують підтримку й зміни його положення в просторі; локомоції – рухи пов'язані з переміщенням тіла, їх особливості виявляються в ходьбі, бігу, стрибках, плаванні і т. ін.; виразні рухи обличчя, всього тіла, у тому числі міміка і пантоміміка, – безпосередні прояви емоцій і почуттів; семантичні рухи – носії смислу, який людина передає іншим людям, наприклад, хореографічні рухи, рухи, які імітують дії з відсутніми предметами; робочі рухи, які є засобом трудової діяльності [5].

Безумовно емоції виникають лише у зв'язку з такими подіями або результатами дій, які пов'язані з мотивами. Емоції людини – продукт суспільно-історичного розвитку і відносяться до процесів внутрішньої регуляції поведінки. Емоційне життя людини починається з простих емоційних реакцій, потім з'являються емоційні стани й, нарешті, почуття – вищий результат емоційного ставлення до дійсності. Емоційні реакції (власне емоції) мають велику глибину і тривалість. Більшість авторів до базисних емоцій від-

носять страх, гнів, сум, радість. У психології основні емоції називають ще фундаментальними. Кожній фундаментальній емоції притаманні властиві лише їй специфічна адаптивна функція й унікальні мотиваційні якості. Вони мають характерні мімічні (нервово-м'язові) виразні комплекси й відмінні суб'єктивні переживання.

На думку психологів (О. Кононко, С. Кулачківська, Т. Лаврентьева, Т. Піроженко та ін.), дитина старшого дошкільного віку здатна називати і визначати форми виявлення основних емоцій (або вмє визначати модальність): страх, горе, радість, гнів, сором, образа, зацікавлення. Вона встановлює причинно-наслідкові зв'язки між подіями життя й переживаннями людини та ознаками експресії (міміка, поза, жести) з опорою на сприймання емоціогенної ситуації на малюнку, підбирає зображення емоції до вербального опису життєвої ситуації. Дитина здатна вербалізувати власні емоції, адекватно реагувати на різні емоціогенні ситуації, вмє запобігати негативним емоціям, володіє емоційним передбаченням [8].

О. Дьяченко, Т. Лаврентьева зазначають, що існує дві «лінії», за якими можуть відбуватися зміни в емоційній сфері дитини. Одна «лінія» – це закономірні загальновікові зміни. Вони спостерігаються у будь-якій дитині, яка не має затримок у розвитку. Друга «лінія» змін – це корекція емоційно-рухової сфери дитини, яка стає можливою завдяки тісному взаємозв'язку руху і емоції. Адже фізичні вправи сприяють появі й зміцненню позитивного емоційного фону, який, в свою чергу, підвищує здатність дітей до навчання, в тому числі засвоєння рухових умінь і навичок. Крім того, за допомогою вправ можна впливати на особистісні риси дітей, розвивати позитивні емоції [3].

На думку В. Клименка і В. Омельчук [5], головний напрям поєднання фізичного і естетичного у вихованні – це усвідомлення рухової дії як естетичного об'єкта і творче використання відповідних закономірностей. Найважливіша з них полягає у взаємообумовленості об'єктивної гармонії зовнішньої структури рухів і гармонії суб'єктивно психологічного процесу їх виконання. Інструментом оптимізації цієї взаємодії і є естетичне почуття, яке, з одного боку, виконує стосовно рухової дії оцінювально-підсумкові функції, а з іншого, є необхідним і повноправним компонентом процесу її виконання. Досліджуючи проблему естетизації рухової діяльності, автори звертають увагу на роль емоцій і почуттів у активізації потреби та інтересу до занять фізичною культурою, обґрунтовано доводять, що емоції у руховій діяльності дають змогу розвивати естетичний бік рухової дії, сприяють розвитку творчих проявів людини, а також пропонують систему методів розвитку естетичних здібностей школярів, пов'язаних з руховою діяльністю.

У книзі М. Чистякової «Психогімнастика» [11], матеріали якої широко використовуються практиками, чітко представлено характеристику виразних рухів і основних емоцій, які проявляються у дошкільників. Заслуга автора в тому, що нею не лише описано емоційні прояви у руховій діяльності, а й підібрано цілу низку вправ, етюдів, ігор для розвитку емоційної сфери дошкільника. Слід зазначити, що проблема розвитку

виразності рухів у дітей розглядається М. Чистяковою у контексті профілактики і корекції нервово-психічних порушень у дітей. Психогімнастика визначається автором як курс спеціальних занять, спрямованих на розвиток і корекцію різних сторін психіки дитини, як її пізнавальної, так і емоційно-особистісної сфери. У контексті досліджуваної проблеми ця робота цінна тим, що в психогімнастиці М. Чистякової основний акцент зроблено саме на навчанні елементів техніки виразних рухів, на використанні виразних рухів у вихованні емоцій і вищих почуттів та на засвоєнні навичок у саморозслабленні.

Найбільш повно проблема виразності рухів дитини-дошкільника представлена у роботах В. Кудрявцева. Означена проблема розглядається вченим у межах формування рухової сфери на основі принципів розвивального навчання. Автор виходить з положення, що розвиток рухової активності повинен протікати у формі залучення дітей до фізичної культури як фундаментальної складової загальнолюдської культури. Основою творчої, осмисленої моторики, на думку вченого, є формування рухової уяви. Рухова уява забезпечує одухотворення дитячих рухів, що робить їх по-справжньому керованими. Формування рухової уяви і осмисленої моторики нерозривно пов'язане з розвитком у дітей виразності рухів. На думку психолога, рухова уява – це не лише побудова нового образу і «входження» у нього, але ще й передача через образ певного смислового змісту. Дослідження вченого доводять, що здатність до подібної передачі образів стихійно виникає лише у окремих дітей. У цілому ж вона потребує формування за допомогою спеціальних засобів (ігрові завдання, інсценування, рухова імпровізація тощо).

В. Кудрявцев зазначає, що в узагальненій формі виразні рухи виступають як символічні. Тому символізація рухів – одна з провідних ліній розвитку їх виразності. Завдяки символізації рухи перетворюються для дитини та інших людей (однолітків, педагогів) у предмет поглибленого пізнання (розуміння) і узагальненого емоційного переживання, викликаючи у них ціннісне ставлення до можливостей людського тіла, що рухається. У результаті виникає своєрідна «мова рухів», якою може бути виражений творчий потенціал дитини.

Логічним продовженням роботи з розвитку виразності рухів учений вважає роботу з естетичного оформлення рухового досвіду дітей. Основа такого оформлення – поєднання рухів і музики. На перший план при цьому виступає не «озвучування» рухів, не введення елементів аеробіки, хореографії, а музика повинна виступати для дитини особливим об'єктом рухового засвоєння. Такий процес В. Кудрявцев називає також сприйманням музики через рухи, через активне сприймання, коли засобами руху ніби добувається смислове поле певного музичного матеріалу [7].

Дослідники (О. Горшкова, І. Карабаєва, В. Кудрявцев, В. Клименко, С. Мухіна, В. Омельчук та ін.) звертають увагу на взаємозв'язок розвитку виразності рухів і творчих проявів дітей. Так, О. Горшкова зауважує, що робота за розділом «Виразні рухи» спрямована на розвиток у дітей,

з одного боку, творчих здібностей, а з іншого – невербального спілкування. Досягти цього можна шляхом розвитку образно-пластичної творчості на матеріалі художньо-ігрової діяльності, де виразність рухів і пластика людського тіла є основним засобом втілення образного змісту. Довільне і осмислене втілення ігрового образу поступово розвиває у дошкільників здатність відокремлювати себе від втілюваного образу. Таке розрізнення стає необхідною умовою розвитку здатності до управління власними емоціями, тобто управління власними рухами і емоціями, мотивоване цікавою для дитини діяльністю, розвиває у неї здатність до регуляції власної поведінки загалом [2].

І. Карабаєва підкреслює, що найбільш продуктивно освоєння дошкільниками мови виразних рухів протікає при усвідомленому і довільному їх використанні. Довільні виразні рухи для дошкільника – перш за все образні рухи, тобто зовнішні рухи самої дитини, за допомогою яких вона створює образ конкретного персонажу; в результаті втілюваний образ (ігровий образ) стає рухово-пластичним. Ігровий образ, як завдання і результат, стає оптимальним не тільки з точки зору цікавого для дитини змісту діяльності, а й стає фактором, який найбільш природно дозволяє поєднувати в єдиній дії як структурну виразність (вчинки персонажу, його зовнішні рухи), так і пластичну виразність (характерні особливості його рухів, переживання, внутрішній стан) [4].

У дослідженні С. Мухіної доведено, що формуванню такої складної синкретичної здібності як виразність рухів повинна відповідати і складна структура навчання, яка враховує всі складові психологічного змісту і ґрунтується на психофізіологічних механізмах становлення психомоторних здібностей. Автором було виділено три напрями роботи на музичних заняттях (рухова організація, почуття ритму, виразність рухів), кожний з яких включав певні завдання і відповідні способи і прийоми навчання. Основними прийомами роботи, спрямованими на розвиток виразності рухів, виступили наступні: прийом розвитку правильного руху на основі м'язових відчуттів, сприймання простору і почуття ритму; прийом створення емоційного образу на фоні музичного сприймання. Додаткові прийоми роботи, що використовувалися в процесі навчання виразності рухів, – це сильне напруження м'язів з наступним їх розслабленням в іграх на розвиток загальної моторики з віршованим текстом; виділення ритмічного малюнку в музичному творі й віршованому тексті; промовляння з «ритмічними словами» «та» і «ті-ті» ритму музичного твору; мисленнєве наспівування мелодії з відтворення ритму плесканням в долоні; зображення рухами змісту віршованого тексту; виконання дій відповідно до звукового сигналу, настрою музичного твору, співставлення їх з казковим персонажем, розвиток наслідування через сприймання; сприймання всіма учасниками себе «єдиним тілом», де кожен виступає продовженням іншого і невід'ємною частиною загального [9].

Зазначимо, що практичний аспект проблеми виразності рухів представлено в методичних розробках, авторських програмах. Заслужують на увагу авторські програми, в яких розвиток ви-

разності відбувається найчастіше через розвиток емоційної сфери. Однак, слід зауважити що лише в програмах О. Горшкової, В. Кудрявцева йдеться про виразність як компонент рухової діяльності.

Висновки. Розвиток виразності рухів у дошкільному віці набуває особливого значення, оскільки в цей період відбувається становлення дитини як особистості. Можна виділити три підходи до розуміння природи виразності рухів: психологічний, мистецтвознавчий та психофізіологічний. У психологічній літературі поняття «виразні рухи» розуміється як невід'ємний компонент емоцій людини, як носії інформації про її настрої, самопочуття, наміри, ставлення до оточуючих. У мистецтвознавстві «пластична виразність актора» сприймається як ступінь яскравості виявлення змісту сценічного образу, у якому тіло і рух артиста виступають одночасно як інструмент і матеріал його художньої діяльності. Психофізіологічний підхід до розуміння природи виразності рухів представлено М. Бернштейном

у межах його теорії про рівні побудови рухів, відповідно до якої емоційність, виразність рухів набувається через координацію рухів вищих рівнів.

Проведений аналіз науково-методичних розробок дає можливість визначити основні методи і прийоми, які сприяють розвитку виразності у руховій діяльності, а саме: етюди, вправи – наслідувального, творчого, образно-пластичного характеру; ігрові ситуації – імітації, імпровізації, інсценівки, драматизації; ігри – сенсорні, емоційно-експресивні, на розвиток жестикуляційної виразності, рухливі; довільний танець, пантомімічне відтворення характеру музики; використання піктограм, ілюстрацій; читання і розповідання художніх творів, фольклору; залучення дітей до театралізованої діяльності. Ці методи можна включати до різних форм роботи з фізичного виховання, в ігрову та самостійну рухову діяльність, а також як елементи спеціальних занять з розвитку виразності рухів за авторськими програмами, занять з психогімнастики, психокорекції.

Список літератури:

1. Георгян Н.М. Развитие руховой культуры детей старшего дошкольного возраста на занятиях гуртка ритміки / Н.М. Георгян // Дошкільна освіта. – 2004. – № 1. – С. 53-59.
2. Горшкова Е. Знакомьтесь: «Выразительное движение» / Е. Горшкова // Дошкольное воспитание. – 1999. – № 10. – С. 10-15.
3. Дневник воспитателя: развитие детей дошкольного возраста / Под ред. О.М. Дьяченко, Т.В. Лаврентьевой. – М., 2001. – 114 с.
4. Карабаева И. Педагогическая поддержка как механизм развития творческого направленного фантазирования детей старшего дошкольного возраста // Индивидуализация воспитания в детском саду: Методические рекомендации. – К.: Міленіум, 2005. – С. 51-66.
5. Клименко В.В. Физкультура и эстетическое воспитание / В.В. Клименко, В.П. Омельчук. – К., 1987. – 136 с.
6. Крутий К.Л. Концепция и методические основы программы «Дитина в дошкільні роки» / К.Л. Крутий. – Запоріжжя, 2000. – 230 с.
7. Кудрявцев В. Физическая культура и развитие здоровья ребенка / В. Кудрявцев // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 3. – С. 54-62.
8. Методи вивчення психічного розвитку дитини дошкільника / С.С. Кулачківська (наук. ред), Т.О. Піроженко, Л.Г. Подоляк та ін. – К., 2003. – 40 с.
9. Мухина С.Н. Способы развития выразительности движений у старших дошкольников в специально организованной деятельности: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Мухина Светлана Николаевна. – М., 2009. – 18 с.
10. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.П. Ярошевского. – М., 1990. – 494 с.
11. Чистякова М.И. Психогимнастика / Под ред. М.И. Буянова. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.

Садовая Т.А., Остапук Я.С.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

РАЗВИТИЕ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ ДВИЖЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье доказана актуальность проблемы развития выразительности движений у детей дошкольного возраста. По результатам изучения научно-методических источников исследуется и обосновывается сущность понятия «выразительность движения». Освещаются различные подходы к трактовке содержания выразительности движения как эстетического компонента культуры движений личности. Раскрываются особенности взаимосвязи двигательной деятельности и эмоциональной сферы в процессе развития выразительности движений детей дошкольного возраста. Определяются основные средства и направления развития выразительности движений у дошкольников.

Ключевые слова: культура движений, двигательная деятельность, выразительность, двигательная выразительность, эмоции.

Sadova T.A., Ostapuk Ya.S.

State Higher Educational Institution
Donbass State Pedagogical University

DEVELOPMENT OF DYNAMIC BEHAVIOR IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Summary

The article proves the urgency of the development of expressiveness problem of movements in preschool children. According to the results of the study of scientific and methodological sources, the essence of the concept of "expressiveness of movements" is explored and substantiated. Different approaches to the interpretation of the content of expressiveness of movements as an aesthetic component of the culture of personality movements are covered. The features of the relationship between motor activity and emotional sphere in the process of development of expressiveness of movements of children of preschool age are revealed. The basic means and directions of development of expressiveness of movements in preschoolers are determined.

Keywords: culture of movements, motor activity, expressiveness, motor expressiveness, emotions.